

KUML
2012

KUML 2012

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Danske stenalderhøvdinger?

En anmeldelse af K. Ebbesens “Danmarks megalitgrave”

AF ANNE BIRGITTE GEBAUER

Klaus Ebbesen (KE) har i 2008-2010 udgivet et tre-bindt værk med en gennemgang af danske megalitgrave og hele det oldsagsinventar, der er knyttet til gravene.¹ For første gang foreligger der nu en samlet oversigt over dette enorme materiale, hvilket er en uvurderlig støtte i studier af storstensgravene og deres brug i tragtbæbertiden, de følgende neolitiske perioder og bronzealderen. Mange afsnit er genoptryk af tidligere artikler, hvor KE igennem årene flittigt har fremlagt enkelte grav- og oldsagsformer fra neolitikum, men her præsenteres det hele samlet. Manuskriptet til bogen er stort set afsluttet i år 2000.

Bind 1.1 indeholder selve fremlæggelsen af megalitgravene, deres forskningshistorie, kildekritik, opbygning og arkitektoniske elementer samt det tilknyttede inventar, gravskik og dødebehandling. Bind 1.2 omfatter en konkluderende analyse “af det samfund og de mennesker, som byggede megalitgravene” på ca 43 sider med et engelsk summary, litteraturliste, samt 292 udbredelseskort over mængden af sikre og usikre megalitgrave, der er bevaret eller sløjft i henhold til forskellige registreringer, udbredelse af forskellige typer af megalitgrave, samt detaljer vedrørende gravenes konstruktion og genstande fundet i gravene.

Bind 2 er et topografisk ordnet katalog over alle Danmarks megalitgrave baseret på gennemgang af museer og samlinger i ind- og udland, “alle relevante arkivalier”, samt besigtigelser i marken. Desuden findes en omfattende sognevis tabel over megalitgravene med angivelse af deres registreringer, evt. sløjfning, antal per km² og type.

Forskningshistorien (kapitel 1) indeholder en detaljeret gennemgang af omtalen af megalitgrave tilbage til Saxo omkring år 1200 og Ole Worms “Monumenta Danorum” i 1643. Trods intens udforskning i anden halvdel af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet ligger megalitgravsforskningen i Danmark mærkeligt nok næsten stille i store dele af 1900-tallet bortset fra publikationer

af enkelte anlæg. I stedet er der analyser af bosættelsesforholdene, mosefund, samt keramik- og økse-kronologi. Først fra midten af 1970'erne kom en række undersøgelser af megalitgravene i relation til deres arkitektoniske og konstruktionsmæssige træk, samt studier af bebyggelsesmønstre, systemgravsanlæg, grav- og offerskik. Denne fornyede interesse blev båret af moderne udgravningsmetoder, nye C14-dateringer og en anden teoretisk tilgang til storstensgravene. Især KE har bidraget med en lang række publikationer om de enkelte gravformer og stort set samtlige genstandsformer, der er relateret hertil. Dette enorme kildemateriale er altså nu fremlagt samlet i det foreliggende værk.

Gennem en kildekritisk analyse (kapitel 3) undersøger KE sløjfningsintensiteten af megalitgravene og når frem til, at kun ca. 10% af den oprindelige bestand af megalitgrave var bevaret ved fredningen i 1937. Det vil sige, at ca. 25.000 storstensgrave blev opført i Danmark i perioden 3500-3200 f.Kr., men i dag findes kun 2.386 megalitgrave bevaret i landskabet. Herudover kendes et antal grave ud fra ældre registreringer og fundoplysninger knyttet til en række oldsager, ligesom en række anlæg karakteriseres som usikre megalitgrave. Muligvis har det oprindelige antal været endnu større, end KEs analyse viser. På Sydvestfyn har N.H. Andersen således fundet tomterne efter 122 megalitgrave i et område, hvor kun tre grave var kendt i forvejen.² Mærkelig nok er undersøgelserne af megalitgravene ved Sarup ikke inkluderet i dette værk. Tankevækkende er det, at kun ca. 1.500 ud af de oprindelige 25.000 megalitgrave er blevet undersøgt; de færreste videnskabeligt. Fund af bevarede intakte begravelseslag er desuden ekstremt sjældne. Vores viden om storstensgravene og de gravlagte mennesker bygger således på et meget lille udsnit af den oprindelige fundmængde.

Værkets kerne er selve materialefremlæggelsen. I kapitel 2 fremlægges definitioner af analyseområde, tidsperioder, monumenter og genstandsformer. Monumenterne gennemgås i kapitel 4 med omtale af forskellige former for høje, dysser, stordysser, jættestuer, ombyggede kamre og ruiner, samt deres indbyrdes kronologiske forhold og regionale fordeling. De enkelte arkitektoniske elementer vedrørende højenes og kamrenes konstruktion omtales i kapitel 5. Dysserne betragtes som en "megalitisering" af de træbyggede grave i de tidlige neolitiske langhøje. De lukkede og åbne kisteformede dysser opføres udelukkende i sen tidlige neolitikum (TN3); forskellen mellem de to typer er regionalt betinget, ikke kronologisk. Rektangulære og polygonale kamre med gang bygges i TN3 og mellemneolitikum – MN Ia, stordysser i MN Ia og Ib, mens jættestuerne kun opføres i MN Ib. I hele megalitbyggeperioden ca. 3500-3200 f.Kr. bygges således flere typer af kamre samtidig, desuden genbruges de gamle kamre. Denne samlede fremlæggelse muliggør for første gang en detal-

jeret analyse af storstensgravene og deres regionale særtræk i hele landet. Nogle tabeller over antallet af grave med forskellige arkitektoniske træk ville dog have gjort regionale sammenligninger nemmere. Et omfattende og meget nyttigt noteapparat gør det muligt at finde frem til specifikke fund i kataloget. Både mere almene kategorier som f.eks. "jættestuer, alle" er opregnet og kortlagt, men desuden findes næsten alle tænkelige detaljer, så som "dysser af type II med tømurskonstruktion" i noterne og på kortene i bind 1.2.

Hele det neolitiske oldsagsinventar, der er knyttet til megalitgravene, behandles i kapitel 2 og 13. I kapitel 2 omtales de daterbare genstande, bl.a. gennemgås tragtægertidens keramikstile og den senere neolitiske keramik med periodevise typetavler til glæde for enhver, der søger et overblik over dette omfattende emne. Som påpeget af flere forskere kan de enkelte keramikstile dog ikke sidestilles med individuelle kronologiske faser.³

Kapitel 13 omhandler udaterede redskaber og smykker herunder tyndbladede flintøkser, flintmejsler, en omfattende redegørelse for den uslebne flint, benindustrien og ravperler. Interessant er KEs påvisning af en flækketeknologi knyttet til fund i megalitgravene af såvel redskaber som uretoucherede flækker, der findes parallelt med fremstillingen af skiveredskaber på bopladserne. Mens skiveredskabernes kvalitet er præget af den lokale flintforekomst, synes flækkeredskaberne i megalitgravene sammen med flintøkserne og -mejslerne at være del af et overordnet distributionsnet af flint og flintredskaber, der når ud i alle egne af landet (s. 433).

Tragtægertidens grav- og offerskik

Gravskikken i tidligneolitisk tid (kapitel 6) og mellemneolitisk tid (kapitel 7) omhandler det inventar, der med sikkerhed kan dateres til disse perioder: keramikken, flintøkser, andre våben og redskaber, samt smykker foruden ligskikken og gravskikken. Lig og ligskik er desuden behandlet i kapitel 14. Baseret på fem ældre undersøgelser af dysser med tidligneolitiske gravgaver mener KE, at den eneste dokumenterede ligskik i forbindelse med dysserne er gravlægning af hele, påklædte lig. Kun et enkelt tekstilfragment fremstillet af plantefibre kendes fra et moseofferfund ved Boelkilde. KEs forvisning om tøjet bygger formentlig på, at flækkeknivenes placering ved hoften indikerer, at de gravlagte har båret et bælte. Øvrige dyssefund af skeletrester i anatomisk uorden er ifølge KE forstyrrede eller dårligt bevarede, mens tolkninger angående manipulation af menneskeknogler afvises.

Begravelse i dysserne omfatter som regel et enkelt lig, men også samtidig nedlæggelse af to, måske flere lig forekommer. Desuden findes successive grav-

læggelser af et eller flere lig, nogle steder ind i mellemneolitikum. De lukkede dyssekamre er anvendt på samme måde som de åbne kamre. I 1/3 af de tilsyneladende uforstyrrede dysser fandtes intet gravgods. Denne gruppe er formentlig underrepræsenteret, og hovedreglen kan meget vel være, at de tidligneolitiske begravelser ikke indeholdt gravgaver. Uretoucherede flintflækker eller flækkeknive, sandsynligvis monteret i et træskaft og båret ved bæltet, er en almindelig gravgave. Ellers ses et eller flere lerkar, tyndnakkede flintøkser, enkelte mejslers dolkstave og stridsøkser, samt køller foruden rav og nogle få kobbersmykker. De samme gravgaver findes i samtlige tidlignendeolitiske gravformer; variationer i mængden af gravgods og lokale forskelle i udvalget af genstande går på tværs af gravformerne. KE fremfører, at der ikke er noget skarpt skel mellem rige og fattige grave. Nogle grave er dog tydeligvis rigere end de fleste andre grave, men disse forskelle går interessant nok på tværs af typer af grave.

Nyere svenske undersøgelser kunne ses som støtte for KEs opfattelse af en ligskik omfattende hele lig i tilknytning til megalitgravene. Overbevisende nyere antropologiske og C14-analyser af skeletmaterialet fra jættestuen Frälsegården i Fallbygden i Sverige tyder på, at man her har foretaget gentagne gravlæggelser af hele lig i hockerstilling evt. snøret ind i et svineskind.⁴ De døde kan have været anbragt siddende op ad kammervæggen, en ide der også har været fremsat i den ældre skandinaviske litteratur.⁵ Resultaterne fra Frälsegården forelå dog ikke ved udarbejdelsen af denne bog.

I Danmark kendes kun en intakt gravlæggelse fra MN I med de partielle levn af en ung kvinde ledsaget af en flintkniv og en tværpil i jættestuen Sarup Gammel Skole.⁶ Gravlæggelsen er sat i forbindelse med fund af menneskeknogler på Sarup og tolket som et eksempel på skelettering af lig inden den endelige deponering i jættestuen. Et sådant samspil i dødekulten mellem systemgravsanlæg og megalitgrave afvises af KE med den begrundelse, at de to lerkartyper, der primært er knyttet til dødekulten, fodskåle og lerskeer, stort set mangler ved systemgravsanlæggene (s. 533).

Ifølge KE kan ingen lig sikkert dateres til mellemneolitikum, muligvis undtagen en knogledyng i stordyssen Langmosegård med udelukkende mellemneolitiske genstande. To intakte enkeltbegravelser fra MN I udskilles ud fra inventaret, dels Ettrup med en tragtkop og fire ravperler, dels Mogenstrup med en fodskål. Det fåtallige inventar i kamrene indikerer, at gravene måske kun benyttes en enkelt gang i MN I, den fase hvor de er opført. Som regel findes kun et enkelt lerkar, oftest et tragtbæger, i gravene både i Jylland og på Øerne, ligesom brugen af såvel flintøkser som stridsøkser er beskedne.

Megalitgravsbyggeriet ophører ved overgangen til MN II. I følge KE henstår megalitgravene herefter som en slags offentlige begravelsessteder til fri afbe-

nyttelse. KE ser et brud i gravskikken mellem MN I og II og mener, at det næppe er den samme familie, der opførte jættestuen i MN I, som bruger kammeret som gravsted de næste århundreder. Hertil må siges, at et åbenlyst brud ikke ses i Jylland; som før hensættes kun enkelte lerkar i kamrene i MN II og III, ligesom keramikofringerne fortsætter. Den stilistiske tradition i keramikken tyder desuden på en kontinuerlig anvendelse af gravene af de samme befolkningsgrupper.⁷

Derimod vidner det øgede antal af lerkar i de ødanske megalitgrave igennem MN II, III og IV enten om, at de døde nu ledsages af flere kar, eller at antallet af gravlagte stiger dramatisk i nogle grave. Op til 17 lerkar fra MN II og 25-30 kar fra MN III-IV er fundet i ødanske megalitgrave; i de fleste kamre findes dog kun et kar fra hver af disse perioder. En ændring mod gravlæggelse af flere individer i megalitgravene understøttes af fundene fra det andet gulvlag i jættestuen Sarup Gammel Skole dateret til 3100 f.Kr., hvor skeletresterne tyder på, at flere hele lig er stedt til hvile omkring midten af mellemneolitisk tid.⁸ En markant ændring ses også i gravgodset, hvor brugen af flintøkser som gravgave eksploderer på bekostning af brugen af lerkar i sen tragtbægerkultur. Særformer som ansigtskar og hængekar anvendes dog stadig almindeligt på Sydsjælland og Lolland-Falster, ligesom MN V keramik er udbredt i Sønderjylland. Stridsøkser anvendes mest som gravgaver i midten af MN, men ses også sent i perioden.

Ofringer af lerkar uden for indgangen til kammeret behandles i kapitel 8, hvor de enkelte karformer og hyppigheden af deres anvendelse gennemgås, efterfulgt af en periodevis oversigt over ofringernes størrelse og sammensætning. Keramikens sættelser har antagelig fundet sted ved samtlige af de megalitgrave, der var i brug i MN Ib og i begrænset omfang i MN Ia. Ved de fleste grave findes 20-50 kar, generelt er 70 kar det maksimale antal, men især i den sydvestlige del af landet ses mellem 100-150 kar, enkelte steder flere hundrede kar. Alle lerkar er fragmentarisk overleverede og ofte med forskellig bevaringsgrad. Keramikens bevarelse har efter KEs mening været betinget af enten en bevidst tildækning, udsivet højfyld eller en højjudvidelse. Analyser af keramikofringerne peger på, at omfanget og antallet af de enkelte deponeringer varierer fra mange hensættelser af et eller nogle få kar (s. 354) til store samlede ofringer af mange kar.⁹ Spørgsmålet om antallet og størrelsen af ofringerne influerer på ceremoniernes tolkning, der spænder fra indivielsesofre ved gravens opførelse, ofringer i forbindelse med begravelser, til regelmæssigt gentagne sakrale handlinger og endelig udrømmet materiale fra kamrene. Hvor der både er fund fra MN I-II i kamrene og store offerlag udenfor, er det nærliggende at antage en sammenhæng mellem gravlæggelser og keramikofringer,

men dette kan ikke dokumenteres. KE ser gentagne keramikofringer som en bekræftigelse af de levendes samhørighed med forfædrene, hvor megalitgravene tjener som slægtsåndens/åndernes bolig. Kulthusene opfattes som et lokalt udtryk for den samme slags religiøse ceremonier bl.a. ud fra den klare sammenhæng mellem lerkarhensættelserne ved de tre megalitgrave og kulhuset ved Tustrup.

De religiøse riter skifter som sagt efter MN II-III, men megalitgravens rolle som offerplads opretholdes gennem deponeringer af brændte og ubrændte flintredskaber, primært økser. Nogle fund kan vanskeligt skelnes fra evt. udrømmet gravgods, men placeringen af flere fund ved randstenene taler ifølge KE for, at der er tale om selvstændig offerskik, hvis rødder findes i sen tidligneneolitikum. En række af de udaterede genstande, samt daterede ravperler indgår formentlig i samme ritual. Pletterne med brændte knogler fundet ved randstenene er KE mest tilbøjelig til at se som rituel omgang med gamle knogler fra kamrene. Derimod kan en forbindelse mellem de sene akeramiske ofringer og gravlæggelser i kamrene ikke påvises.

Megalitgravens rolle som gravsted og sakrale steder bevares i yngre neolitisk tid (kapitel 9), senneolitisk tid (kapitel 10), samt bronzealder (kapitel 11); endvidere findes enkelte fund fra jernalder og vikingetid (kapitel 12). Ligesom i resten af værket underbygges disse kapitler af omfattende noter med reference til katalog og udbredelseskort.

Danske stenalderhøvdinge

KEs erklærede hensigt med dette værk er at skrive kulturhistorie. Konklusionen i kapitel 15 er derfor viet en gennemgang af en række aspekter af tragtbærgertidens samfund: miljø, bebyggelse, teknologi og religiøse fund. Under afsnittet om internationale kontakter gives en summarisk oversigt over megalitgravene i Nordeuropa, keramik, stridsøkser, kobber og enclosures i Central- og Sydeuropa, mens Norden omtales selvstændigt.

I behandlingen af samfundsstrukturen overtager KE de nyevolutionistiske stadier i samfundsudviklingen: bands, tribes og chiefdoms. I et forsøg på at nuancere jævnføringen af de forhistoriske samfund med dette klassifikations-system refereres etnografiske undersøgelser fra Polynesien, der ifølge KE dokumenterer, at en isoleret udvikling af høvdingedømmer kan ske i primitive, lavteknologiske samfund – en situation, han mener, svarer til det danske område midt i det 4. årtusinde.

Høvdingens rolle ses især afspejlet i systemgravsanlæggene, der danner ramme om en slags redistribution organiseret af høvdingen og primært omfat-

tende flint og rav. Sarupanlæggene, tillige med flintminerne og den håndværksmæssige specialisering er et udtryk for effektiv organisation og fast lederskab. Kontrol med ressourcer i form af værdier, tidsforbrug og menneskeliv er manifesteret i langdistancehandel med kobber, nedlæggelser af rav og flintøkser, monumentbyggeri, samt menneskeofringer i moserne (s. 547). Dette leder altså frem til en tolkning af tidens samfund som et socialt stratificeret samfund med en lille gruppe lokale ledere – et samfund med lav specialiseringsgrad, men højt organisationsniveau.

Bestemmelsen af tragtbæbertidens samfund i megalitbyggeperioden som høvdingedømmer er problematisk. Det er betænkeligt at jævnføre konkrete forhistoriske samfund med abstrakte konstruktioner indenfor en generel antropologisk evolutionsteori. Fremfor at studere de arkæologiske data på deres egne betingelser bliver det et spørgsmål om at matche en liste over vedtagne kendetegn for høvdingedømmer så som formaliseret lederskab, der evt. er arveligt, redistribution af ressourcer og en grad af specialisering.

Desuden er det for simplistisk at forvente, at alle samfund følger det samme spor frem mod en mere hierarkisk samfundsopbygning. Tværtimod findes en række komplekse kombinationer af forskellige former for lederskab, hvoraf nogle er mere individuelle, mens andre er mere gruppeorienterede.¹⁰ I tragtbæbertiden synes lederskab netop at være gruppeorienteret med fokus på kollektiv mobilisering af arbejdskraft og andre ressourcer i forbindelse med en række ritualer.

Det markante forbrug af ressourcer til rituelle formål tyder ganske rigtig på en situation med konkurrence og rivalisering foruden en vis grad af social stratificering. Graden af rangorden i tragtbæbertidens sociale struktur er imidlertid vanskelig at vurdere, blandt andet fordi der er så få primære begravelser. Et kendetegn for tragtbæbertidens grave er dog, at der ikke findes udtalte forskelle i forhold til alder eller køn. Rige mandsgrave, der kunne tolkes som høvdingegrave, findes således ikke. Bebyggelsen er dårligt belyst, men synes at bestå af enkeltliggende gårde uden tegn på statusforskelle.¹¹

Opførelsen af de mange megalitgrave er ganske rigtig en samfundsmæssig kraftpræstation muligvis beregnet på et begrænset antal individer, hvilket tyder på en vis rangorden. Men hvor elitært kan så talrigt et fænomen være? Ifølge KE (s. 239) opførtes omkring 4.000 jættestuer indenfor de ca. 50 år, som periode MN Ib varede, svarende til fire jættestuer om ugen i sommerhalvåret! Opførelsen af megalitgravene har endda kun krævet en begrænset arbejdsstyrke ifølge KEs egne udregninger. Derimod har systemgravsanlæggene krævet en stor arbejdsstyrke, såfremt de blev opført på en sæson.

Arbejdet behøver dog ikke at være organiseret af en central, magtfuld person

som en høvding. Tragtbægeretidens samfund var i høj grad styret af ritualer og har formentlig kunnet mobilisere de påkrævede ressourcer via rituelle forskrifter og horisontale netværk.¹² Den sociale konkurrence, der tilskynder til det enorme forbrug af overskudsproduktion, findes desuden mest udtalt i samfund, hvor positioner med magt og status netop ikke er fast etableret, men opnås gennem personlig indsats. En etableret rangorden vil derimod have en afdæmpende effekt på dette forbrug af energi og ressourcer, som beskrevet af Wiesner i hendes analyse af Enga på Ny Guinea.¹³

Påvisningen af høvdingedømmer midt i det 4. årtusinde er imidlertid et led i KEs fremstilling af "det danske område" som specielt avanceret i europæisk sammenhæng. En udvikling som vel at mærke er funderet i egne kræfter modsat bronzealderen, hvor indflydelse fra mere stratificerede samfund sydpå ligger bag høvdingedømmernes opståen. KE definerer "det danske område" som Danmark, Schleswig-Holstein, Mecklenburg-Vorpommern, Skåne, Vestsverige og det sydligste Norge. Dette kunne være en ren geografisk betegnelse valgt for nemheds skyld uanset, at store dele af området ikke er dansk i dag, og nogle områder aldrig har været det. En etnisk dansk synsvinkel lægges imidlertid ind i tolkningen af megalitgravene og det samfund, hvori de indgik. Det nævnes, at internationale påvirkninger er så stærke, at kun få ting blev udført helt lokalt. Agerbruget er således indført sydfra, og megalitgravene er et globalt kulturfænomen først udviklet i Nordvestfrankrig ca. 4700-4500 f.Kr. Alligevel bliver megalitbyggeriet gjort til en nyskabelse udført af det første danske høvdingesamfund. Udviklingen af disse høvdingesamfund foregår isoleret i netop det danske område og giver "et lille selvstændigt bidrag til Europas kulturhistorie" (s. 553). Ebbesen opnår herved at gøre megalitgravene til en speciel dansk præstation; et kulturelt produkt vi som folk kan være stolte af, og som gør os mere betydningsfulde på globalt plan.¹⁴ Generelt er det dog karakteristisk for tidlige agerbrugssamfund, at de gennemløber en periode, hvor forfædredyrkelse og monumentale anlæg kræver en omfattende del af samfundets ressourcer. Megalitgravene i "det danske område" bliver ikke mindre fascinerende af at indgå i dette globale fællesskab.

Nye teorier?

Flere steder fremhæves det, at denne bearbejdelse af megalitgravene er nyskabende og resultat af en speciel teoretisk grundholdning. KE anfører således, at han indførte kendskabet til systematisk kildekritik ved sine forelæsninger på Københavns Universitet i 1974 (s. 122) på trods af, at Kristiansen allerede publicerede en artikel om emnet samme år.¹⁵ Desuden mener KE (s. 37) at

benytte en mere stringent videnskabsteori frigjort af det centraleuropæiske kulturbegreb. Tværtimod virker KEs reference til en specifik dansk baggrund godt forankret i en nationalromantisk, såvel som en centraleuropæisk opfattelse af kulturbegrebet, der sammenkæder folk og materiel kultur. En særlig metodik anvendes i fremlæggelsen af megalitgravene, hvor de enkelte bygningselementer og fund analyseres fremfor at se anlæggene som en helhed (KE s. 155). Fremgangsmåden er velegnet i betragtning af, at megalitgrave har vist sig ofte at være multifase anlæg, men måske ikke ligefrem nogen nyskabelse. Værket er endvidere skrevet indenfor en særlig dansk forskningstradition med "et pluralistisk videnskabssyn og en kulturhistorisk målsætning" (s. 38), hvor arkæologien tjener til at beskrive og analysere menneskelige samfund ud fra deres materielle levn. Dette er vel, hvad arkæologi normalt beskæftiger sig med uanset national eller teoretisk baggrund. Samfundsanalysen i kapitel 15 er bogens svageste del, niveauet og kvaliteten af de enkelte afsnit er meget svingende, og fremstillingen af f.eks. bopladstyper er nærmest uforståelig. Mærkelig nok er der ingen gennemgang af teorierne om den tekniske udførelse af megalitgravene. Udover påstanden om at de danske megalitgrave er associeret med en bestemt samfundsform, høvdingedømmer, findes ingen mere teoretiske indgange til forståelsen af gravenes arkitektur, deres rolle i samfundet, placering i landskabet og relation til andre fundgrupper.

Brugervenlighed?

Bøgerne er frustrerende at bruge pga. af det store antal fejl. Det er næppe muligt at lave en fejlfri bog, der omhandler et så enormt materiale som her, men en bedre gennemarbejdning ville klart have hjulpet. Manglende korrekturlæsning er et gennemgående problem, men mest udtalt i kapitel 15, hvor antallet af stavfejl er særlig stort, og man bl.a. kan læse, at "Mennesket drikker ca 23 liter vand om dagen" (s. 513), og at Horsens ligger nord for Djursland (s. 511). Forkerte sidetal forekommer i litteraturhenvisningerne. I flere tilfælde er der uoverensstemmelser mellem de fund, der omtales i teksten og dem, der nævnes i noterne, ligesom antallet af en bestemt kategori af fund i noterne ikke nødvendigvis stemmer overens med det antal fund, der er vist på det pågældende udbredelseskort. Ikke alle fund kan forventes at være inkluderet i gennemgangen og på udbredelseskortet, således mangler både Lønt og Tustrup på kort 142 over udbredelsen af dobbeltægede stridsøkser. Mejls jættestuen er gledet ud af kataloget, da numrene 4372-4377 mangler.

Mange figurhenvisninger i teksten er forkerte f.eks afsnittet om Smykker af organisk materiale (s. 116f). Her er ingen henvisninger ved de enkelte typer af

bennåle, mens samtlige andre henvisninger til bensmykker er forkerte. I omtalen af metalsmykker (s. 118) findes kun én korrekt figurhenvisning. Nummerering af figurerne er i flere tilfælde ulogisk. Typerne af senneolitiske lerkar er f.eks. vist i blandet orden på fig. 50, mens de yngste køllehoveder først vises på fig. 56, dernæst de ældste og til sidst typen midt imellem. En række histogrammer over fordelingen af ravperletyper i depoter bringes uden oplysning om, hvilke depoter og til dels også hvilke perletyper der er tale om. En del af figurerne er af dårlig kvalitet og ligner mest personlige skitser, f.eks. fig. 64-70.

Styrken i "Danmarks megalitgrave" er den samlede fremlæggelse af samtlige oplysninger vedrørende megalitgravene, deres inventar og anvendelse. Trods skønhedsfejlene er dette et værk, som enhver med interesse for megalitgrave vil have stor glæde af.

NOTER

1. Ebbesen 2008 og Ebbesen 2011.
2. Andersen 1997, s. 94.
3. Gebauer 1977; Holten 1997, s. 18f; Midgley 1992, s. 170.
4. Sjögreen 2010, s. 111-118.
5. Ahlström 2009, s. 121f.
6. Andersen 1997, s. 97.
7. Gebauer 1988, s. 115.
8. Andersen 1997, s. 116f.
9. Gebauer 1979, s. 142.
10. Drennan *et al.* 2010, s. 70f.
11. Müller 2011, s. 54.
12. Kuijt 1996, s. 313-336; Madsen 1990, s. 38.
13. Wiessner 2002, s. 262.
14. Høiriis 2010, s. 213-255.
15. Kristiansen 1974, s. 119-160.

LITTERATUR

- Ahlström, T. 2009: *Underjordiska Dödsriken*. Coast to coast book no. 18. Göteborg.
- Andersen, N.H. 1997: *The Sarup Enclosures*. Sarup vol. 1. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter. Højbjerg.
- Drennan, R.D., C.E. Peterson & J.R. Fox 2010: Degrees and Kinds of Inequality. I: T.D. Price & G.M. Feinman (red.): *Pathways to Power. New Perspective on the Emergence of Social Inequality*. Fundamental Issues in Archaeology.
- Ebbesen, K. 2008-2011: *Danmarks megalitgrave*, bind 1-2. København.
- Gebauer, A.B. 1977: Anmeldelse af Klaus Ebbesen: Die jüngere Trichterbecherkultur auf den Dänischen Inseln. *Kontaktstencil* 13, 1977, s. 73-83.
- Gebauer, A.B. 1979: Mellemeolitiske Tragtbægerkultur i Sydvestjylland. En analyse af keramikken. *Kuml* 1978, s. 117-158.

- Gebauer, A.B. 1988, Stylistic variation in the pottery of the Funnel Beaker Culture. I: T. Madsen (red.): *Multivariate Archaeology. Numerical Approaches in Scandinavian Archaeology*. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter. Højbjerg, s. 91-117.
- Holten, L. 1997: *Religiøs praksis. Kaos eller organiseret uorden? Dødekult i Tragtbægerkulturen belyst ud fra megalitgrave*. Upubliceret magisterkonferensspeciale, Københavns Universitet, Det Humanistiske Fakultet, Institut for Arkæologi og Etnologi.
- Høiriis, O. 2010: Danmarks oldtid – i historisk perspektiv. *Kuml*, s. 213-255.
- Kristiansen, K. 1974: En kildekritisk analyse af depotfund fra Danmarks yngre bronzealder (per. IV-V). *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1974, s. 119-160.
- Kuijt, I. 1996: Negotiating Equality through Ritual: A Consideration of Late Natufian and Prepottery Neolithic A Period Mortuary Practices. *Journal of Anthropological Archaeology* 15.
- Madsen, T. 1990: Changing Patterns of Land Use in the TRB Culture of South Scandinavia. I: D. Jankowska (red.): *Die Trichterbecherkultur. Neue Forschungen und Hypothesen*. Teil I. Poznan.
- Midgley, M.S. 1992: *TRB Culture. The First Farmers of the North European Plain*. Edinburg.
- Müller, J. 2011: *Megaliths and Funnel Beakers: Societies in change 4100-2700 BC*. Drieenderdigste Kroon-Vordracht. Stichting Nederlands Museum voor Anthropologie en Praehistorie. Te Amsterdam op 8 april 2011.
- Sjögreen, K.G. 2010: Anonymous ancestors? The Tilley-Shanks hypothesis revisited. I: D. Calado, M. Baldia & M. Boulanger (red.): *Monumental Questions: Prehistoric Megaliths, Mounds, and Enclosures*. UISPP XV Congress Session C68 (Part I) Bar International Series 2123.
- Wiessner, P. 2002: The Vines of Complexity. Egalitarian Structures and the Institutionalization of Inequality. *Current Anthropology*, vol. 43, No. 2, April 2002: 233-269.